

**ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԱԿԱՆ ԷԹԻԿԱՆ ՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ
ԿՈՍՏԱՆԴ ԶՈՒՂԱՅԵՑՈՒ «ԱՇԽԱՐՀԱԺՈՂՈՎ»
ՁԵՌՆԱՐԿՈՒՄ***

Սարգիս Բալդարյան

Երևանի պետական համալսարան, ասպիրանտ
ՀՀ, Երևան, Ալեք Մանուկյան 1
Էլ. հասցե՝ sargis.baldaryan@gmail.com
Հոդվածը ներկայացվել է 07.01.2020, գրախոսվել է 29.01.2020, ընդունվել է
տպագրության 05.08.2020

Ներածություն

Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի առևտրական դպրոցի դպրապետ Կոստանդ Զուղայեցին իր վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքերից մեկում՝ «Աշխարհաժողով» երկում, հետևյալ խորհուրդն էր տալիս հայ վաճառականներին. «Ջամենայն առըտ և տուրտ գրեա՛յ, գրեա՛յ և գրեա՛յ, էս օրէն վաղն մի՛ ձգեր և հմիկէս պախն մի՛ ձգեր»¹: Առևտրական գործարքների մասին ամբողջ տեղեկատվությունը գրի առնելու Կոստանդ Զուղայեցու այս հորդորը արձագանքն էր վաճառականական միջավայրում ձևավորված այն սովորությանին նորմի, որի համաձայն՝ վաճառականը հատուկ հաշվեմատյաններում պարտավոր էր գրանցել իր կատարած գործարքների, նույնիսկ՝ առօրյա ծախսերի ամեն մի մանրուքը: Բարոյագիտական ու առևտրական բնույթի համանման մի շարք խորհուրդներ մեկտեղելով իր ձեռնարկ-դասագրքում՝ Կոստանդ Զուղայեցին հայ վաճառականներին ապահովում էր «առևտրական գիտության»² մի այնպիսի ոլորտի մասին համապարփակ տեղեկատվությամբ, որը կարելի է բնորոշել որպես վաճառականական էթիկա:

Սեֆյան Իրանի մայրաքաղաք Սպահանի հայկական արվարձան Նոր Զուղայից սերող վաճառականները XVII-XVIII դդ. համաշխարհային առևտրում հասել էին «կախարդական հաջողության»³, և նրանց հաջողվել

* Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Լոս Անջելեսի Կալիֆոռնիայի համալսարանի պրոֆեսոր Սեպուհ Ավանյանին Կոստանդ Զուղայեցու՝ Նոր Զուղայում ու Օքսֆորդում պահվող ձեռագրերի թվային պատկերները տրամադրելու համար:

¹ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 9բ:

² Բնորոշման համար տե՛ս Hoock 2008, 148:

³ Բնութագրումը՝ ըստ Braudel 1983, 158:

էր ստեղծել ամենակենսունակ ու ամենաընդարձակ առևտրական ցանցերից մեկը: Դրա սահմաններն այնքան ընդգրկուն էին, որ արևելքում Մանիլայից հասնում էին մինչև արևմուտքում Ամստերդամ ու Լոնդոն: Ըստ Սեպուհ Ասլանյանի՝ հայկական առևտրական ցանցի այս հաջողությունը կարելի է բացատրել «շրջանառության տեսության»⁴ միջոցով: Դրա համաձայն՝ Նոր Զուղայի ու ցանցի կազմի մեջ մտնող տասնյակ բնակավայրերի միջև տեղի է ունեցել վաճառականների, ապրանքների, կապիտալի, տեղեկատվության, կանանց ու քահանաների անխափան շրջանառություն⁵: Թեպետ «առարկաների ու մարդկանց» այս շարքից⁶ յուրաքանչյուրն ունեցել է իր կարևորությունը, տեղեկատվության շրջանառության համակարգը առանձնահատուկ ընդգծման կարիք ունի: Հենց առևտրական մեծաքանակ տեղեկատվության փոխանցման ու ստացման գործուն համակարգի շնորհիվ է, որ հայ վաճառականները հաղթահարում էին տարածությունը կամ, ինչպես նշանավոր պատմաբան Ֆերնան Բրոդելն է ձևակերպել, «համար մեկ թշնամին» վաղ արդի դարաշրջանում⁷:

Նոր Զուղայի առևտրական ցանցում տեղեկատվությունը փոխանցվում էր մի քանի եղանակով: Նամակագրությունը, որը մեծ տարածում ուներ դեռևս միջնադարյան վաճառականների կյանքում, շարունակում էր պահպանել իր կարևորությունը նաև XVII-XVIII դարերում. ջուղայեցի վաճառականները մեծապես հենվում էին հենց նամակագրության վրա հսկայական տարածություններում առևտրական անհրաժեշտ տեղեկատվությունը փոխանցելու համար⁸: Դրանից բացի՝ նրանք հնարավորություն ունեին օգտվելու առևտրական ձեռնարկ-դասագրքերից, որոնցում ամփոփված էր զանազան երկրների մասին առևտրական բնույթի գիտելիքի այն շրջանակը, որը իր ձեռքի տակ պետք է ունենար վաղ արդի դարաշրջանի վաճառականը: Հատկանշական է, որ նմանատիպ ձեռնարկների գործածությամբ ջուղայեցի վաճառականները առանձնանում էին ասիական առևտրական այլ

⁴ «Շրջանառության տեսության» համար տե՛ս Markovits 2000, 25:

⁵ Aslanian 2011, 13-15.

⁶ Markovits 2000, 25.

⁷ Braudel 1972, 355. «Վաղ արդի դարաշրջան» հասկացության ներքո արևմտյան պատմագիտական հետազոտություններում միավորվում է մոտավորապես 1500-1800 թվականներն ընդգրկող ժամանակաշրջանը:

⁸ Aslanian 2011, 86-120.

համայնքներից, որոնք, ըստ երևույթին, գերազանցապես նամակագրական կապի միջոցով էին տեղեկատվություն փոխանակում⁹:

Վաղ արդի դարաշրջանի հայկական առևտրական ձեռնարկներից իրենց նշանակությամբ ու ամբողջականությամբ առանձնանում են Կոստանդ Ջուղայեցու երկերը: Երևանի, Օքսֆորդի ու Նոր Ջուղայի ձեռագրական հավաքածուներում մեզ են հասել ջուղայեցի այս հեղինակի երբևէ չուսումնասիրված «Աշխարհաժողով» ու «Դռներն ռաղամին» ձեռնարկների վեց գրչագիր ընդօրինակություններ: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 1675 թ. Մարսելում տպագրված «Արիեստ համարողութեան» երկը նույնպես պատկանում է Կոստանդ Ջուղայեցու գրչին, թեև գրքի տիտղոսաթերթին բացակայում է նրա անունը¹⁰: Հետաքրքիր է արձանագրել նաև այն փաստը, որ ինքը հեղինակն է ծավալել առևտրական գործունեություն նախքան այսպիսի ձեռնարկներ շարադրելը¹¹: Հայկական վաճառականական այս դասագրքերը, փաստորեն, գրվել են առևտրական որոշակի փորձառություն ունեցող անձի կողմից: «Աշխարհաժողով» ձեռնարկ-դասագրքում է, որ Կոստանդ Ջուղայեցին ի մի է բերել բարոյագիտական ու առևտրական բնույթի բազմաթիվ խորհուրդներ՝ դրանք հասցեագրելով իր ազգակից վաճառականներին:

«Աշխարհաժողով» առևտրական երկի խրատական հատվածների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս թափանցել վաճառականի բարոյական նկարագրի թեմայի խորքերը, ինչի քննարկումները սկիզբ են առել դեռևս XIV դ. իտալական ու իսպանական առևտրական ձեռնարկներում: Սքոլաստիկայի նշանավոր ներկայացուցիչ Թովմա Աքվինացին վաճառականներին համարում էր արիեստավորների ու գյուղացիների նկատմամբ ստորադաս խավ՝ իր մոտեցումը հիմնավորելով սուրբգրային մեջբերումներով¹²: Ընդամենը 1-2 հարյուրամյակ անց հասարակական կյանքում ունեցած դերակատարության շեշտակի մեծացումը վաճառականների համար ապահովեց սոցիալական ավելի բարձր դիրք: Ինչպես դիպուկ կերպով արձանագրել է Պիեռ Ժուանիքը, ուշ միջնադարում «կեղտոտ ոտքերով վաճա-

⁹ Baldaryan 2019.

¹⁰ Անասեան 1987, 671-674, Անասյան 1976, 874-877: Հմմտ. Փաշայան 2005, 345-364:

¹¹ Կոստանդ Ջուղայեցու վաճառականական գործունեությունն արտացոլող վավերագրեր են պահպանվել Վենետիկի պետական արխիվում ու Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվանում (մանրամասն տե՛ս Բալդարյան 2019, 66-78):

¹² Aurell 2009, 86-87.

ռականին փոխարինում էր գրիչը ձեռքին գործարարը»¹³: Ժակ Սավարին, որն իր առևտրական դասագիրքը¹⁴ շարադրել է Լյուդովիկոս XIV-ի դարաշրջանում՝ ֆինանսների նախարար Ժան Բատիստ Կոլբերի պատվերով ու հովանավորությամբ, արձագանքելով ընթացող փոփոխություններին, իր երկի թե՛ վերնագրում ու թե՛ բուն տեքստում շրջանառության մեջ դրեց բուլրովին նոր հասկացություն. իր ժամանակների վաճառականներին բնորոշելու համար նախորդ դարերի վաճառականներին հիշեցնող marchand գործածական բառի փոխարեն նա նախապատվությունը տվեց négociant բառին, քանի որ վերջինս վերաբերում էր միմիայն հեռագնա առևտրով զբաղվող վաճառականներին¹⁵: Պատահական չէ, որ արդեն «Վերածննդի ժամանակաշրջանում ոչ ոք չէր հիշում մասնագիտությունների աստիճանակարգությունը՝ հաստատված Թովմա Աքվինացու կողմից»¹⁶: Ուշ միջնադարի եվրոպական հասարակություններում վաճառականների սոցիալական դիրքի աննախադեպ բարձրացումն իր արտահայտությունն էր գտնում առևտրական երկերում, որոնցում էլ աստիճանաբար ծավալվում էին բարոյագիտական քննարկումներ վաճառականի կերպարի մասին: Այդ քննարկումներն ուղեկցվում էին յուրատեսակ բարոյական կոդեքսի ձևավորմամբ, որը շարունակեց արդիական թեմա մնալ նաև այն հեղինակների համար, որոնք առևտրական ձեռնարկներ էին շարադրում ավելի ուշ շրջանում՝ XVII-XVIII դդ.: Այս տեսանկյունից Կոստանդ Ջուլայեցին բացառություն չէր: Բացի այդ, առևտրական ձեռնարկները դիտարկվել են որպես գերազանցապես տնտեսական պատմության աղբյուրներ, ինչի հետևանքով, ըստ ուսումնասիրողներից մեկի ձևակերպման, դրանց «արտատնտեսական» բովանդակությունը մնացել է ստվերում¹⁷: Նույնը վերաբերում է նաև Կոստանդ Ջուլայեցու երկերին, որոնց հետազոտությունը պահանջում է համալիր մոտեցում ու պատշաճ ուշադրություն այդ տնտեսական աշխատությունների ոչ տնտեսական հատվածների նկատմամբ:

Եվ վերջապես, Կոստանդ Ջուլայեցու խրատական խորհուրդները անհրաժեշտաբար պետք է ուսումնասիրվեն վաճառականի բարոյական նկարագրի՝ դեռևս ուշմիջնադարյան աշխատություններում սկիզբ առած

¹³ Jouanique 1996, 273.

¹⁴ Savary 1675.

¹⁵ Trivellato 2019, 100.

¹⁶ Aurell 2009, 86-87.

¹⁷ Aurell 2009, 76.

քննարկումների հետնախորքի վրա: Դա, իր հերթին, հնարավորություն է տալիս հայկական վաճառականական ձեռնարկի հետազոտությունը տեղափոխելու XIV-XVIII դդ. եվրոպական առևտրական երկերի հետ համադրության ու համեմատության հարթություն:

Վաճառականներին ուղղված խորհուրդներն ու «Աշխարհաժողովը»

«Աշխարհաժողով»-ը շարադրված է երկու վաճառականների միջև ընթացող երկխոսության ձևաչափով: Իր կուտակած առևտրական հսկայական տեղեկատվությունը Կոստանդ Ջուղայեցին ներկայացնում է որպես պատասխան այն հարցերին, որոնք իրար են ուղղում գրուցակից վաճառականները: Ընդ որում, երկի առաջին մասում պատասխանողի դերում հայտնված վաճառականը երկրորդ հատվածում հանդես է գալիս որպես ունկնդիր: Այդպիսով՝ մատուցվող նյութը հեղինակը գրեթե հավասարաչափ կիսել է, և վաճառականներից յուրաքանչյուրը դարձել է երկխոսության լիարժեք մասնակից: Ֆրանչեսկա Տրիվելլատոյի դիտարկումն այն մասին, որ «չնայած ամեն նամակի անհատական բնույթին՝ առևտրական նամակագրությունն իրականում պետք է կարդացվի որպես բազմաձայն խոսակցություն, ոչ թե երկխոսություն»¹⁸, ամբողջովին վերաբերում է նաև Կոստանդ Ջուղայեցու շարադրած վաճառականական գրույցին, որի երևակայական մասնակիցը Նոր Ջուղայի համաշխարհային առևտրական ցանցում ներգրավված ողջ հայ վաճառականությունն էր:

«Աշխարհաժողովն» անմիջապես սկսվում է գրուցակից վաճառականներից մեկի հարցով՝ «Ո՛վ եխպար, վաճառակա՞ն ես, թե՞ կուզես վաճառական լինես»¹⁹: Պատասխանն արդեն իսկ թույլ է տալիս հեղինակին անցնել ծրագրված նյութի ներկայացմանը. «Այո՛, եղբայր, վաճառականի որդի եմ, կամիմ, որ վաճառական լինեմ: Ունե՛ս ինչ մի խրատ օգտի վասն իմոյ շահաւէտութեան»²⁰: Դրան հետևում են «Սուրբ Գրոց և բազմայշրջիկ ծերոց» բարոյախրատական խորհուրդները, որոնք մեծ ծավալ չեն զբաղեցնում: Զրուցակիցը, սակայն, չի բավարարվում ստացած պատասխանով և անմիջապես հղում է հաջորդ հարցը՝ «Բարի հրամայեցեր, եղբա՛ր բարի և հիմաստուն: Այլևս ունի՛ս ինչ մի խրատ վասն ի պէտս գնելոյ և

¹⁸ Trivellato 2007, 89.

¹⁹ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 7բ:

²⁰ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 7բ:

վաճառելոյ»²¹: Այս անգամ վաճառականն իր պատասխանում ներկայացնում է այնպիսի խորհուրդներ, որոնք անմիջականորեն առևտրական գործունեությանն են առնչվում:

Բարոյական ու առևտրական բնույթի խորհուրդներից հետո վաճառականների զրույցը կենտրոնանում է զուտ առևտրական տեղեկատվության վրա, որի կարիքն ունեին հեռագնա առևտրում ներգրավված վաճառականները: Մասնավորապես՝ ձեռնարկի այս մասում ներկայացվում են համաշխարհային առևտրական ուղիների վրա գտնվող տարբեր երկրների չափի, կշռի, դրամական համակարգերը, որ ուղեկցվում են նաև այլ թեմաների ընդգրկմամբ, այդ թվում՝ տեղի ժողովուրդների էթնոմշակութային պատկերի նկարագրությամբ: Այսպես՝ արևելքից արևմուտք հաջորդականությամբ Կոստանդ Ջուլայեցին հերթով ներկայացնում է Հեռավոր Արևելքից մինչև Արևմտյան Եվրոպա ընկած երկրների մասին բացառիկ տեղեկություններ՝ իր ձեռնարկը վերածելով վաղ արդի շրջանի յուրատեսակ հայկական հանրագիտարանի: Փաստորեն, «Աշխարհաժողովում» վաճառականները փոխանակում են ինչպես խրատական խորհուրդներ, այնպես էլ զանազան երկրների մասին հայտնում են բացառիկ տվյալներ: Հատկանշական է, որ վաճառականներից յուրաքանչյուրն իր խոսքն սկսում է խրատական խորհուրդներով, ապա անցնում ասելիքի առավել ծավալուն մասին՝ համաշխարհային առևտրական շուկաներին: Սա հիշեցնում է Եվրոպական վաճառականական ձեռնարկների բավական տարածված կառուցվածքը, որոնց ներածական հատվածները ևս նախատեսված էին բարոյագիտական խորհուրդների համար:

Բարոյախոսական խորհուրդները «Աշխարհաժողովում»

Ինչպես Եվրոպական, այնպես էլ հայկական վաճառականական ձեռնարկներում բարոյախոսական խորհուրդների առկայությունը պայմանավորված էր վաճառականական գործի՝ որպես արհեստի ընկալումներով, ինչը ենթադրում էր ոչ միայն գիտելիք, այլև հմտություններ ու անձնական որակներ: Պատահական չէ, որ XIV դ. մի իսպանական ձեռնարկում վաճառականական գործը սահմանվում էր որպես «արհեստ, որ նախորդում է բոլոր արհեստներին»²²: Անձնական հատկանիշներն ու առա-

²¹ Նոր Ջուլայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 8բ:

²² Aurell 2009, 77.

քինությունները դիտարկվում էին որպես առևտրական հաջողությանը նպաստող գործոններ, ուստի ձեռնարկներում կարևոր տեղ էր հատկացվում բարոյական արժեքների արմատավորմանը վաճառականների մտածողության մեջ: Հետազոտողներից մեկի դիպուկ դիտարկման համաձայն՝ առևտրական ձեռնարկներում տարածվում էր ուղերձ այն մասին, որ «վաճառականական գործի մեջ բարոյական առաքինությունն ու մասնագիտական առաքինությունը նույն մետաղադրամի երկու կողմերն են»²³: Համապատասխանաբար՝ տնտեսական անհաջողություններն ուշմիջնադարյան աշխարհընկալմամբ բացատրվում էին վաճառականի բարոյական անկմամբ²⁴:

Իր բարոյական խրատներում Կոստանդ Ջուլայեցին երբեմն տալիս էր աստվածաշնչյան հղումներ: Ասվածի օրինակներ են նրա բարոյագիտական դատողությունները «կայ խրատ ի Սուրբ Գրոց»²⁵ և «քանզի Սողոմոն խրատ զամենեան»²⁶ արտահայտություններից հետո: Ինչո՞վ է պայմանավորված վաճառականական երկում սուրբգրային մեջբերումների առկայությունը: XVIII դ. սկզբին շարադրված ‘Speranders Negotiant’ («Վաճառական Սպերանդերսը») խորագրով գերմանական առևտրական ձեռնարկում նույնպես հեղինակը, ընդդիմանալով հանդերձ դրամական շահը մերժող եկեղեցական մոտեցմանը, օգտագործում էր. «կրոնական երևակայություն»՝ հիմնավորելու համար առևտրական այս կամ այն վարքագիծը²⁷: Ինչպես նշում է Դանիել Ռաբուզին, տվյալ դեպքում «կրոնական երևակայությունը ծառայում էր վաճառականների շահերին»²⁸: Նույնը պետք էր ասել նաև Կոստանդ Ջուլայեցու «Աշխարհաժողովի» մասին: Միևնույն ժամանակ, պետք է նկատի ունենալ, որ կրոնական մտածողությունը չէր նահանջել իր ազդեցիկ դիրքերից, ու կրոնական երկերն էլ ամենևին խորթ չէին վաղ արդի դարաշրջանի հայ վաճառականների համար: Իր առևտրական, ապա նաև դիվանագիտական գործունեությունը XVIII դ. առաջին քառորդին ծավալած Եղիա Կարնեցու գրադարանի ցուցակները հիանալի հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմելու հայ վաճառականի մտավոր ու գրական նախընտրությունների մասին: Նրա գրքերի ցանկում,

²³ Aurell 2009, 78.

²⁴ Todeschini 2008, 32.

²⁵ Նոր Ջուլայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 8ա:

²⁶ Նոր Ջուլայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 27բ:

²⁷ Rabuzzi 1995, 175.

²⁸ Rabuzzi 1995, 175.

մեծաքանակ բառարաններից, տոմարական ու առևտրական աշխատություններից բացի, փոքր թիվ չեն կազմում նաև կրոնական գրքերը²⁹: Այնպես որ՝ աստվածաշնչական մեջբերումները լիովին տեղավորվում էին XVII-XVIII դդ. վաճառականական ընկալումների տիրույթում:

Ինչ վերաբերում է բուն բարոյախոսական խրատներին, ապա դրանց մեջ, առաջին հերթին, ուշադրություն է գրավում հետևյալ շարքը. «Մի լինել ստայխոս, մի լինել քուֆրատու, մի լինել զրկոդ, մի լինել ուխտազանց, որ է եղրարազանց, մի լինել երդումնակեր, մի լինել բարկացող, մի լինել ինքնական և ինքնայիաճ»³⁰: Վաճառականի բարոյական նկարագրից, ըստ հեղինակի, պետք է բացառվեն որոշակի հատկանիշներ, որոնք թվում է, թե վերցված են Աստվածաշնչից, Կոստանդ Ջուղայեցու որոշակի ընտրությամբ: Հատկանշական է, որ աստվածաշնչյան պատվիրանների նմանողությամբ հեղինակն իր պատգամները ներկայացնում է արգելական հրամայական եղանակով և դրանք ձևակերպում որպես յուրօրինակ «վաճառականական պատվիրաններ»: Պետք է նկատել, սակայն, որ դրանք մեծ մասամբ համատեղելի չէին վաճառականական կյանքի հետ: Միջնադարյան զրույցներում հաճախ կարելի է հանդիպել այնպիսի դիպաշարերի, որոնցում վաճառականները հանդես են գալիս վերոհիշյալ մերժելի հատկանիշներով: Դրանցում վաճառականի կերպարի անբաժան մաս են համարվում ստախոսությունն ու սուտ երդվելը, որոնք «վասն սովորութեան առ վաճառականս թեթև համարին և կամ թէ ոչինչ»³¹: «Ազնիու վաճառականք» զրույցում քահանային իրենց մեղքերը խոստովանելիս երկու վաճառական բացատրում են, որ ճշմարտախոսությունն ամենևին չի տեղավորվում առևտրի սահմաններում. «Ո՛վ հայր, եթէ ի առ և տուրս ոչ երդուիմք և ոչ սուտ ասեմք, չկարեմք բնաւ ապրել... Քանզի կկտրուի աշխատանքն մեր, թէ ոչ սուտ ասեմք երդում չուտեմք և սուտ չասեմք»³²:

Կոստանդ Ջուղայեցին իր ձեռնարկի հասցեատեր վաճառականությանը պատգամում է լինել խոնարհ, իմաստուն ու համբերաբար. «Լեր հեզ և խոնար երկանամիտ և համբերող և որչափ որ գիտուն լինես, հարց և ալոցն, որ առաւել ևս գիտենաս և որչափ որ բաժրանաս, դու քեզ խոնար

²⁹ Չուգասյան 1983, 69-74:

³⁰ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 8ա: Մի քանի բառեր ուղղվել են ըստ Օքսֆորդի Բողոքյան գրադարան, հայերեն ձեռագրեր, ձեռ. N f 14, թ. 34բ-ի:

³¹ Սրապյան 1969, 160:

³² Մելիք-Օհանջանյան 1957, 40-41:

կալ, քան զամենայն»³³: Այս անձնական որակները վաճառականի նկարագրի պարտադիր բաղադրիչներ են դիտարկվում նաև եվրոպական առևտրական գրականության մեջ: Այս տեսանկյունից դիտելի է, որ «Չորս ընկերք ճանապարհորդք» հայերեն միջնադարյան գրույցում «վասն գալեաց և պատահարաց» քննարկման ժամանակ վաճառականը հետևյալ միտքն է արտահայտում. «Իմաստութիւնն ու խելքն ի վեր է, քան զամենն»³⁴: 1632 թ. հոլանդացի Կասպար վան Բերլեն «Իմաստուն վաճառականը» ճառում նկատում էր, որ վաճառականը կարողանում է առաքինությունը չարիքից տարբերել այնպես, ինչպես լավ ապրանքը վատից³⁵:

«Աշխարհաժողովի» խորհուրդներից մյուսը վերաբերում է գինու չափավոր օգտագործմանը. «Եթէ գինի ամէնևին ոչ ըմպես, լավ ես, քան զամենայն ըմպող, բաց եթէ ըմպես, սակաւ ըմպեայ, քանզի բազումք են կորեալ ի արբեցութեան»³⁶: Գինու չարաշահման պատճառով առևտրական գործերը ծախողած «բազումք»-ի մեջ է, օրինակ, իր օրագրական երկով հայտնի Ջաքարիա Ագուլեցու եղբայր Շմավոնը: Վերջինս Թավրիզում կորցնում է իր գումարը, քանի որ, ինչպես պատմում է Ջաքարիան, «...խանս այս Շմաւոնս կու տանի, գինի խմեցնել կու տայ»³⁷: Եվրոպական առևտրական ձեռնարկները հորդորում են հեռու մնալ նաև որկրամոլությունից, քանի որ, ինչպես, օրինակ, XIV դ. իսպանական ձեռնարկում է նշվում, «որկրամոլությունը մի կաթսա է, որտեղ եփվում են բոլոր չարիքները»³⁸: Բենեդետտո Կոտրուլին ևս իր իտալերեն ձեռնարկում հորդորում է չափավոր լինել ուտելու ու խմելու մեջ³⁹:

Վաճառականներին ուղղված խորհուրդներում կարևորվում է նաև եռանդուն մասնակցությունը եկեղեցական արարողություններին ու հանգանակություններին. «Ժամի և աղօթքի ժիր կացիր, տուրսէ և ողորմութենէ մի՛ ձանձրանալ»⁴⁰: Այս իմաստով, որպես կրոնապաշտ ու առատաձեռն վաճառականների տիպական օրինակներ («գլուխ և փիր վաճառակա-

³³ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 8ա-8բ:

³⁴ Մելիք-Օհանջանյան 1957, 48:

³⁵ Barlaeus 2019, 89.

³⁶ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 27բ:

³⁷ Ջաքարիա Ագուլեցի 1938, 160-161: Հմմտ. Խաչիկյան 1988, 122-123:

³⁸ Aurell 2009, 79.

³⁹ Cotrugli 2017, 137.

⁴⁰ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 9ա: «Աղօթքի» բառը ճշտվել է ըստ Օքսֆորդի Բողեյան գրադարան, հայերեն ձեռագրեր, ձեռ. N f 14, թ. 35ա-ի:

նացն»⁴¹⁾ Կոստանդ Ջուղայեցին իր երկի վերջում հիշատակում է Մարխաս և Կոսպար անուններով հայտնի վաճառականներին, որոնց մասին միջնադարյան գրույցը բազմիցս է հանդիպում հայերեն ձեռագրերում: Ավելին՝ նրանց պատմության հիման վրա Հակոբ Արծկեցին գրել էր նաև չափավոր ստեղծագործություն դեռևս XV դ. երկրորդ կեսին⁴²⁾:

Այդ գրույցի դիպաշարը խիստ համառոտ գծերով ներկայացնելու դեպքում կստանանք հետևյալ պատկերը. Մարխասը, որը ծագումով Սսից էր ու զբաղվում էր վաճառականությամբ, մահից առաջ իր ունեցվածքը կտակում է Քրիստոսին: Նրա ընկեր Կոսպարը, որը, հակառակ գործընկերոջ եկեղեցասիրության, կռապաշտ էր, գնում է Անտիոք, որտեղ եկեղեցում Քրիստոսը նրան «երևեցաւ տեսլեամբ» ու վերցրեց իր հասանելիքը: Այդուհետև Կոսպարը ևս մկրտվում է ու ջերմեռանդորեն հարում քրիստոնեական դավանանքին⁴³⁾: Կոստանդ Ջուղայեցին այս պատմության մանրամասների մեջ ամենևին չի խորանում, այլ բավարարվում է նշելով, որ Քրիստոսի գալուստից առաջ վաճառականական գործը չէր արժանացել Աստծո հավանությանը, և միայն «յետ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ գալլստեան Մալխաս և Կոսպար հաճուացան Աստուծոյ վասն միայնտութեան և պարկեշտութեամբ, որ և յամ ամէնայն վաստակոց իրեանց տասնայնորդս տային քահանայից և ախկատոց կարօտելոց»⁴⁴⁾: Առանձին ուսումնասիրության կարիք ունեցող այս պատմության նպատակը թվում է պարզ՝ քրիստոնեության ու վաճառականության յուրատեսակ հաշտեցումը: Դրա հիմնական ուղերձն այն է, որ վաշխառության, դրամական շահի հետապնդման, այդպիսով նաև՝ առևտրական գործի նկատմամբ ժխտական վերաբերմունք ունեցող քրիստոնեությունը⁴⁵⁾ բոլորովին այլ դիրքորոշում ունի եկեղեցասիրությամբ ու եկեղեցական առատաձեռնությամբ աչքի ընկնող վաճառականների նկատմամբ: «Քահանայից ու ախկա-

⁴¹⁾ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 45բ: Հմմտ. Օքսֆորդի Բողեյան գրադարան, հայերեն ձեռագրեր, ձեռ. N f 14, թ. 58բ:

⁴²⁾ Ակինեան 1938, 129-130:

⁴³⁾ Աճառյան 1946, 263-264: Այս պատմությունը հանդիպում է նաև Հայսամավորքում՝ Մինաս Եգիպտացու վարքի հետ մեկտեղ (տե՛ս, օրինակ, Մատենադարան, ձեռ. N 1511, թ. 149ա-151բ): Դա պատահական չէ, քանի որ միջնադարում Մինասը համարվում էր ճանապարհորդների ու վաճառականների հովանավոր:

⁴⁴⁾ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 45բ:

⁴⁵⁾ Միայն XVI դարում աստվածաբաններից Ժան Կալվինը, մի քանի սահմանափակումներով հանդերձ, դրամական փոխառություններում ընդունեց շահի գաղափարը (Graafland 2010, 233-248):

տոց կարօտելոց» համար առևտրական եկամտից մասնաբաժին սահմանելով, փաստորեն, օրինականացվում էր դրամական շահի ցանկությունը: Ինչպես նկատում է Մայքլ Էնդրյուսը, վաճառականական շրջանակների համար «բարեգործությունը ծառայում էր որպես միջոց օրինականացնելու իրենց հարստությունը և հաստատելու իրենց նոր կարգավիճակը»⁴⁶:

«Աշխարհաժողովի» առևտրական խորհուրդները

Իտալացի Բենեդետտո Կոտրուլին XV դարում հետևյալ խորհուրդն էր տալիս վաճառականներին. «Հիշի՛ր՝ ինչպես շատերն են ասել՝ առևտուրը չի փնտրում ոչ մի խորհուրդ, և ես ինքս որդեգրել եմ այս նշանաբանը»⁴⁷: Նա բացատրում է նաև, որ առևտրական որոշումները հիմնված են այնպիսի տեղեկատվության ու հաշվարկի վրա, որը տարածման ենթակա չէ, ուստի տնտեսական գործարքների միակ պատասխանատուն տվյալ վաճառականն է, իսկ առևտրական խորհուրդները կարող են միայն համընդհանրական բնույթ կրել: «Աշխարհաժողովի» խրատական հատվածներում ամփոփված են նաև այսպիսի առևտրական խորհուրդներ, որոնք թույլ են տալիս պատկերացում կազմել վաճառականի առօրյայի ու գործունեության որոշակի սկզբունքների մասին:

Կոստանդ Զուդայեցին, ինչպես տեսանք, իր դասագրքի ընթերցողներին հորդորում է գրի առնել բոլոր տեսակի գործարքները. «Զամենայն առըտ և տուրտ գրեա՛յ, գրեա՛յ և գրեա՛յ, էս օրէն վաղն մի՛ն ձգեր և հիմիկէս պահ մի՛ ձգեր»⁴⁸: Հայ վաճառականները խստորեն հետևում էին այս կարգին՝ առևտրական գործառնություններն ամփոփելով մի քանի տեսակի հաշվեմատյաններում: Ինչպես Լևոն Խաչիկյանի ու Հակոբ Փափազյանի՝ Հովհաննես Զուդայեցու հաշվեթղթերի վրա հիմնված ուսումնասիրությունն է ցույց տալիս, հայ վաճառականները պահում էին արագ գրառումների համար նախատեսված հուշատետրեր, ամենօրյա գործարքներն արտացոլող օրհաշվի մատյաններ ու առանձին ապրանքների կամ անհատների վերաբերող հաշվեթերթեր: Հովհաննես Զուդայեցին սրանք համապատասխանաբար անվանում է «եայդաշտ», «ռուզլամայ» և «քաթա»: Դրանց հիման վրա գործակատարը պատրաստում էր խոջային ներկայացվելիք մայր մատյանը կամ, Հովհաննես Զուդայեցու խոսքով, «կար-

⁴⁶ Andrews 2011, 104.

⁴⁷ Cotrugli 2017, 56.

⁴⁸ Նոր Զուդայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 9բ:

միր շիլաուր դըՖտար»-ը⁴⁹: Այս հաշվապահական փաստաթղթերի թվարկումից հետո պատահական չի թվում Ռոբերտ Լոպեսի դիտարկումը վաճառականներին «թղթի ու թանաքի ամենամեծ սպառողները» համարելու մասին⁵⁰: Նրա համոզմամբ՝ XIII դարից Իտալիայում, իսկ մի փոքր ավելի ուշ ժամանակներից սկսած՝ այլ երկրներում առևտրական գրութայունները գերազանցում էին ցանկացած այլ նպատակով գրված տեքստերին⁵¹: Այս գնահատականը կարելի է վերաբերելի համարել նաև հայոց պատմության համար, միայն թե ժամանակային հստակ սահմանափակմամբ՝ XVII դ. երկրորդ քառորդից մինչև XVIII դ. կեսերը:

Հասկանալի է, որ Կոստանդ Ջուղայեցու այս հորդորն իր զուգահեռը պետք է ունենար նաև Եվրոպայում շարադրված առևտրական երկերում: Այսպես, օրինակ՝ արդեն հիշատակված Բենեդետտո Կոտրուլին նկատել է, որ եթե «վաճառականի համար գրիչը ծանրություն է», ապա նա վաճառական չէ⁵²: Իսկ Դինո Կոմպանյին «խնամքով ու վրիպումներից զերծ հաշիվներ գրելը» համարում էր վաճառականի ամենաբարձր առաքինությունը⁵³:

«Աշխարհաժողովում» արձանագրված առևտրական խորհուրդներից մյուսը վերաբերում է վաճառականական միջավայրում այնպիսի վճռորոշ գործոնի, ինչպիսին վաճառականի համբավն էր. «Անփորձ մարդոյ փող և ամանաթ մի՛ տալ: Եթէ դու ըստուգիս գիտենաս, թէ լէվ ախտիբարի մարդ այ, ա, բ, գ հոգի էլ հարց և փո՛րձ արայ, ապայ թէ եա՛յ փող տուր, եա՛յ ամանաթ՝ թամասըկօվ և վկայի»⁵⁴: Կոստանդ Ջուղայեցու մատնանշած «լէվ ախտիբար»-ը, այն է՝ լավ համբավը այն անհրաժեշտ պայմանն էր, որ հիմք էր ստեղծում առևտրական համատեղ գործունեության համար: Անվստահելի գործընկերոջ համբավ ունեցող վաճառականները մեկընդմիջտ զրկվում էին առևտրական գործարքների մաս կազմելու հնարավորությունից: Լիովին օրինաչափ է, որ նամակագրական հոսքերով տարածվող տեղեկատվության կարևոր խումբ էին կազմում տվյալներն այն առևտրա-

⁴⁹ Իսաչիլյան, Փափազյան 1984, 58-59:

⁵⁰ Lopez 1969, 35.

⁵¹ Lopez 1979, 54.

⁵² Cotrugli 2017, 70.

⁵³ Lopez 1979, 58.

⁵⁴ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 9բ:

կանների մասին, որոնք հանդես էին եկել որպես զանազան խարդախությունների դերակատարներ⁵⁵:

Վաճառականական կյանքի անբաժան մաս կազմող կողոպուտի ու ավազակության վտանգների առնչությամբ է «Աշխարհաժողովի» մյուս խորհուրդը. «Մի՛ երթիցես միայն ի ճանապարհ: Անփորձ և անճանանչ ընկերի հետ մի՛ նստցես և մի՛ քնիցես. գուցէ ըսպանանիցէ գքեզ և առցէ զինչս քո»⁵⁶: Դրամական միջոցների ապահովության մասին ևս Կոստանդ Ջուղայեցին հարկ է համարում հիշեցնել իր ընթերցողներին. «Եւ քիսակիտ բերանն բաց մի՛ թողուլ. կապէ՛ և մրէ՛»⁵⁷: Վաճառականի ապրելակերպի ու գործունեության նրբերանգների այս ծանոթությունը պայմանավորված էր առևտրական փորձառությամբ, որը Կոստանդ Ջուղայեցին կուտակել էր առնվազն 1660-ական թթ.¹ իր ձեռնարկը շարադրելուց երկու տասնամյակ առաջ⁵⁸:

Եզրակացություններ

Վաղ արդի դարաշրջանի ամենաընդարձակ առևտրական ցանցերից մեկը ստեղծած հայ վաճառականների համար առևտրական գիտելիքի ձեռքբերման միջոցներից մեկը տպագիր ու ձեռագիր տարբերակներով շրջանառվող մասնագիտական ձեռնարկ-դասագրքերն էին: Երբևէ չուսունասիրված հայկական տնտեսական պատմության այս աղբյուրների շարքում առանձնանում են Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական երկերը:

«Աշխարհաժողով» ձեռնարկում, նրա ներկայացրած առևտրական արժեքավոր տեղեկատվությունից բացի, ուշադրություն են գրավում վաճառականներին ուղղված խորհուրդները: Խրատական այդպիսի հատվածները մեծ տարածում ունեին եվրոպական առևտրական երկերում՝ նպատակ ունենալով ձևավորելու վաճառականական էթիկայի ու բարոյական կողեքսի նորմեր և այդպիսով նաև՝ ճանապարհի հարթելու Ժակ Սավարիի բնորոշած՝ «պատվարժան առևտրի» (“commerce honorable”) համար⁵⁹: Կոստանդ Ջուղայեցին իր բարոյախոսական խորհուրդներով միանում է ուշմիջնադարյան եվրոպական առևտրական ձեռնարկներում սկիզբ առած

⁵⁵ Aslanian 2011, 97, Aslanian 2008, 150-154.

⁵⁶ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 8բ:

⁵⁷ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64, թ. 9բ:

⁵⁸ Բալդարյան 2019, 66-78:

⁵⁹ Hoock 1989, 113-23, Trivellato 2019, 105.

այն քննարկումներին, որոնք ծավալվում էին վաճառականական էթիկայի նորմերի ու վաճառականի բարոյական նկարագրի ընկալումների շուրջ: Հայկական ձեռնարկ-դասագրքի հեղինակը հստակ ծանոթություն է հանդես բերում այդ քննարկումներին: Աստվածաշնչյան պատգամների նմանողությամբ նա իր բարոյախոսական խորհուրդների մի մասը ձևակերպում է որպես յուրատեսակ «վաճառականական պատվիրաններ»: Ունենալով վաճառականական կենսագրություն ու հիմնվելով սեփական փորձառության վրա՝ իր առևտրական բնույթի խորհուրդներում Կոստանդ Զուղայեցին հմտորեն ներկայացնում է այն պայմանները, որոնք անհրաժեշտ էին հաջող առևտրական գործունեություն ծավալելու համար:

Գրականություն

- Ակինեան Ն. 1938, Մատենագրական հետազոտություններ: Քննություն եւ բնագիր, հ. Դ, Վիեննա, «Տպ. Մխիթարեան», 406 էջ:
- Աճառյան Հ. 1946, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 740 էջ:
- Անասեան Յ. 1987, Հայերէն թուարանական դասագրքերի պատմութեան համար, Մանր երկեր, հ. Ա, Լոս Անջելես, էջ 671-674:
- Անասյան Հ. 1976, Հայկական մատենագիտություն, Ե-ԺԸ դդ., հ. Բ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1546 էջ:
- Բալդարյան Ա. 2019, Մի քանի դիտարկում վաճառականական ձեռնարկների հեղինակ Կոստանդ Զուղայեցու մասին, Հայագիտության հարցեր, N 3, Երևան, էջ 66-78:
- Զաքարիա Ագուլեցի 1938, Օրագրութիւն, Երևան, Արմֆանի հրատ., 199 էջ:
- Խաչիկյան Լ., Փափագյան Հ. 1984, Հովհաննես Տեր-Դավթյան Զուղայեցու հաշվետումարը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 424 էջ:
- Խաչիկյան Շ. 1988, Նոր Զուղայի հայ վաճառականությունը և նրա առևտրատնտեսական կապերը Ռուսաստանի հետ XVII-XVIII դդ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 224 էջ:
- Մելիք-Օհանջանյան Կ. 1957, Էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 284 էջ:
- Նոր Զուղայի Ա. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. N 64:
- Չուգասզյան Բ. 1983, Եղիա Մուշեղյանի (Կարնեցու) գրադարանը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 1, Երևան, էջ 61-74:

- Սրապյան Ա. 1969, Հայ միջնադարյան գրույցներ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 414 էջ:
- Փաշայան Ա. 2005, «Արևեստ համարողութեան»-ը հայ հնատիպ գրքի պատմութեան հոլովոյթում, Հանդես ամսօրեայ, N 1-12, Վիեննա-Երևան, էջ 345-364:
- Andrews M. 2011, *The Culture of Commerce Compared: A Comparative Study of the Ideal of the Businessman in China and England, c. 1600-1800*, Thesis, London School of Economics and Political Science, 193 p. (<http://etheses.lse.ac.uk/151/>, accessed on 4/1/2020).
- Aslanian S. 2008, "The Salt in a Merchant's Letter": The Culture of Julfan Correspondence in the Indian Ocean and the Mediterranean, *Journal of World History*, vol. 19, N 2, p. 127-188.
- Aslanian S. 2011, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, Berkeley, University of California Press, 392 p.
- Aurell J. 2009, *Reading Renaissance Merchants' Handbooks: Confronting Professional Ethics and Social Identity, The Idea of Work in Europe from Antiquity to Modern Times*, Edited by Josef Ehmer and Catharina Lis, London, Routledge, p. 71-90.
- Baldaryan S. 2019, *An Armenian Trade Manual in Circulation: Constant of Julfa, His Compendium and the Dissemination of Information in the Julfan Trade Network*, Paper Presented at the 17th Annual Graduate Student Colloquium in Armenian Studies, University of California, Los Angeles.
- Barlaeus C. 2019, *The Wise Merchant*, Critical text and translation by Corinna Vermeulen, Amsterdam, Amsterdam University Press, 120 p.
- Braudel F. 1972, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. 1, London, Collins, 642 p.
- Braudel F. 1983, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*, vol. 2: *The Wheels of Commerce*, New York, Harper & Row, 670 p.
- Cotrugli B. 2017, *The Book of The Art of the Trade*, Translated by John Francis Phillimore, Cham: Palgrave Macmillan, 244 p.
- Graafland J. 2010, Calvin's Restrictions on Interest: Guidelines for the Credit Crisis, *Journal of Business Ethics*, vol. 96, N 2, p. 233-248.
- Hook J. 1989, *Le phénomène Savary et l'innovation en matière commerciale en France aux 17e et 18e siècles*, *Innovations et nouveaux techniques de l'Antiquité à nos jours*, Actes du colloque international de Mulhouse (septembre 1987), Mulhouse, Publications de l'Association interuniversitaire de l'Est, p. 113-123.

- Hook J. 2008, Professional Ethics and Commercial Rationality, The Self-Perception of Early Modern Capitalists, Edited by Margaret Jacob and Catherine Secretan, New York, Palgrave Macmillan, p. 147-159.
- Jouanique P. 1996, Three Medieval Merchants: Francesco di Marco Datini, Jacques Coeur, and Benedetto Cotrugli, Accounting, Business and Financial History, vol. 6, N 3, p. 261-275.
- Lopez R. 1969, Stars and Spices: The Earliest Italian Manual of Commercial Practice, Edited by David Herlihy and al., Economy, Society, and Government in Medieval Italy, Kent, Kent State University Press, p. 35-42.
- Lopez R. 1979, The Culture of the Medieval Merchant, Medieval and Renaissance Studies, N 8, p. 52-73.
- Markovits C. 2000, The Global World of Indian Merchants, 1750-1947: Traders of Sind from Bukhara to Panama, New York: Cambridge University Press, 327 p.
- Rabuzzi D. 1995, Eighteenth-Century Commercial Mentalities as Reflected and Projected in Business Handbooks, Eighteenth-Century Studies, vol. 29, N 2, p. 169-189.
- Savary J. 1675, *Le parfait négociant* ou Instruction générale pour ce qui regarde le commerce des marchandises de France et des pays étrangers, Paris, Louis Billaine, 324 p.+table.
- Todeschini J. 2008, Theological Roots of Medieval/Modern Merchants' Self-Representation, The Self-Perception of Early Modern Capitalists, Edited by Margaret Jacob and Catherine Secretan, New York, Palgrave Macmillan, p. 17-46.
- Trivellato F. 2007, Merchants' Letters across Geographical and Social Boundaries, Cultural Exchange in Early Modern Europe, Edited by Francisco Bethencourt and Florike Egmond, vol. III, Correspondence and Cultural Exchange in Europe, New York: Cambridge University Press, p. 80-103.
- Trivellato F. 2019, The Promise and Peril of Credit: What a Forgotten Legend about Jews and Finance Tells Us about the Making of European Commercial Society, Princeton, Princeton University Press, 424 p.

ՎԱՃԱՌԱՎԱՆԱԿԱՆ ԷԹԻԿԱՆ ՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ ԿՈՍՏԱՆԴ ՋՈՒՂԱՅԵՑՈՒ «ԱՇԽԱՐՀԱԺՈՂՈՎ» ՁԵՌՆԱՐԿՈՒՄ

Սարգիս Բալդարյան

Ամփոփում

Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով» ձեռնարկի բարոյախոսական պատգամներն ու առևտրական խորհուրդները ուրույն տեղ ունեն ուշ միջնադարի ու վաղ արդի դարաշրջանի վաճառականական գրականության լայն համապատկերում: Հիմնվելով «Աշխարհաժողովի» Երևանում, Օքսֆորդում ու Նոր Զուղայում պահվող ձեռագրերի, ինչպես նաև եվրոպական առևտրական դասագրքերի վրա՝ կարելի է եզրակացնել, որ Կոստանդ Ջուղայեցին որոշակի ծանոթություն է ունեցել դեռևս ուշ միջնադարի եվրոպական առևտրական գրականության մեջ վաճառականական բարոյագիտական նորմերին առնչվող քննարկումներին: Հետևելով աստվածաշնչյան ավանդույթին՝ իր բարոյախոսական խորհուրդների մի մասը նա ձևակերպել է որպես յուրատեսակ «վաճառականական պատվիրաններ»: Որպես նախկին վաճառական՝ օգտվելով սեփական փորձառությունից՝ Կոստանդ Ջուղայեցին իր ձեռնարկի ընթերցողներին առևտրին վերաբերող արժեքավոր խորհուրդներ է տվել, որոնցում ներկայացրել է հաջող առևտրական գործունեության պայմանները:

Բանալի բառեր՝ Կոստանդ Ջուղայեցի, Նոր Զուղա, առևտրական ձեռնարկ, բարոյախոսական խորհուրդներ, առևտրական խորհուրդներ, վաճառականական պատվիրաններ, վաճառականական էթիկա:

КОММЕРЧЕСКАЯ ЭТИКА И СОВЕТЫ В «КОМПЕНДИУМЕ» – ПОСОБИИ КОНСТАНТА ДЖУГАЕЦИ

Саркис Балдарян

Резюме

Изучение армянских рукописей «Компендиума», хранящихся в Ереване, Оксфорде и Новой Джульфе, а также европейских коммерческих учебников явствует о том, что Константин Джугаеци был посвящен в дискуссии о правилах коммерческой этики. Следуя библейской традиции, он сформулировал некоторые из своих этических советов как своего рода «коммер-

ческие заповеди». Опираясь на свой опыт бывшего торговца, Константин Джугаеци делится с читателями ценными коммерческими советами.

Ключевые слова – Константин Джугаеци, Новая Джульфа, торговый учебник, этические советы, коммерческие советы, «коммерческие заповеди», коммерческая этика.

MERCANTILE ETHICS AND ADVICIES IN "COMPENDIUM" – A MANUAL BY CONSTANT OF JULFA

Sargis Baldaryan

Abstract

The essay aims to study the ethical advice and commercial tips in *Compendium*, a merchant manual by Constant of Julfa in the broader context of late medieval and early modern trade literature. Based on Armenian manuscripts of *Compendium* stored in Yerevan, Oxford, and New Julfa, as well as European commercial handbooks, the study shows that Constant of Julfa had some familiarity with discussions about the rules of mercantile ethics. Following the Biblical tradition, he formulated some of his instructions as a sort of “Mercantile Commandments.” Relying on his own experience as a former merchant, Constant of Julfa provided readers of his manual with valuable commercial advice in which he presented the components of a successful commercial activity.

Key words – Constant of Julfa, New Julfa, trade manual, ethical advice, commercial tips, “Mercantile Commandments”, Mercantile ethics.